

KALMÁR JÁNOS

KÁROLYI SÁNDOR „ÁRULÁSA”

Károlyi Sándort, a Rákóczi-szabadságharcot (1703–1711) 1711-ben lezáró szatmári megegyezés feltételeinek kidolgozásában a felkelők részéről közreműködő tábornagyot, a kuruc hadsereg akkori főparancsnokát talán maga II. Rákóczi Ferenc nevezte először árulónak, amikor *Vallomásainak* 1718-ban, már Törökországban papírra vetett II. könyvében¹ így emlékezett meg róla: „Hitszegése, hazaárulása és a szövetség [ti. a rendi konföderáció] ellen elkövetett bűne nyilvánvaló volt abból, hogy elfogadta azokat a pontokat, melyek érvénye az egyszerű jóakarattól és adott szótól függött. Ezért nyilvánvalóvá vált előttem, hogy e tette a hűtlenség bélyegét nyomja rá, hiszen az említett bűnökbe sodorta, és ezért halálbüntetéssel sújtható.”² Végeredményben hasonló véleményre jutott Forgách Simon gróf, az egykori császári tábornok is, aki, miután átállt a felkelők oldalára, a kuruc hadsereg tábornagyaként emigrált Rákóczival. A neki tulajdonított, szintén utólag írt emlékirat vonatkozó része ugyanis így szól: „Károlyi, akit a császáriak megvesztegettek, bizonyos feltételekkel, valamennyi magyarjával együtt átállt a császáriak oldalára, átadta a németeknek Kassát és Munkácsot, mégpedig úgy, mintha József császárnak és királynak adná át, aki abban az időben már halott volt, de Károlyin kívül ezt nem tudták a magyarok, sőt a hűségesküt is úgy tették le, mintha élne a király; így aztán egész Magyarország visszatért a német uralom alá, s így, vagyis nagyon rosszul végződött a magyar rendi konföderáció, néhány ember fennhéjázó gőgössége és kapzsisága miatt. Károlyi pedig a magyarok részéről olyan egyezséget kötött a császári teljhatalmú megbízottakkal, mely sze-



...az „árulás” vagy, ha úgy tetszik, a cserbenhagyás fegyvere akár fordítva is elsülhetne. Mintha csak az eredményesebb „piár”-tevékenységen múlna, hogy kinek sikerülhet a vétkes helyét a vádlóéra cserélnie...

rint ezek megígérték a magyaroknak valamennyi kiváltságukat és törvények adta jogaik tiszteletben tartását is.”³ Eltekintve most azoktól a pontatlanságoktól, amelyeket az utóbbi idézet tartalmaz – hiszen semmilyen bizonyíték nincs Károlyi megvesztegetésére, s nem tudunk arról sem, hogy az uralkodó halála a megállapodás megkötését megelőzően a kuruc főparancsnok tudomására jutott volna –, mindkét dokumentum szerzője lényegében két ok miatt tekinti árulónak Károlyi Sándort. Egyrészt *politikai hibájául* róják fel, hogy az ellenfél által tett pusztai *ígéret*ek – hiszen a halott király nevében aláírt kötelezettségvállalás nem kérhető számon – elfogadása miatt egyezett meg. Másrészt *erkölcsileg* marasztalják el. Egyfelől azért, mert Rákóczi szerint olyan lépést tett, amire nem volt felhatalmazása, hiszen a konföderáció, azaz „a szabadságért szövetkezett rendek” jóváhagyását kellett volna kikérnie a megállapodás megkötéséhez. Emellett megszegte a fejedelemnek tett, arra vonatkozó fogadalmát, hogy a beleegyezése nélkül semmilyen visszavonhatatlan lépést nem tesz. Másfelől azért, mert – a Forgách-féle emlékirat szerint – megvesztegetés, „kapzsóság”, azaz személyes előny (vagy annak kilátásba helyezése) hatására kötött volna megegyezést. Hasonló véleménnyel volt Károlyiról az egykorú erdélyi történetíró, Cserei Mihály is, aki azt vetette a szemére, hogy „kevés gondja lévén a publicumra, csak a maga privátumát stabilizálhassa”,⁴ azaz, hogy a közügyekben való fáradozás helyett saját érdekét érvényesítse. A kuruc emigránsokat és Csereit leszámítva azonban a kortárs vagy a jóval későbbi történetírók – Horváth Mihályon és Acsády Ignácra át Rákóczi máig legterjedelmesebb életrajzának szerzőjéig, Márki Sándorig – csaknem egyöntetűen méltányolták a kuruc generálisnak a megbékélés érdekében kifejtett tevékenységét. Kivéve Thaly Kálmánt, aki a Bercsényi család történetét feldolgozó munkájában (1887, 1892) akkor még visszhangtalanul maradt elmarasztaló ítéletet fogalmazott meg. Mint ismeretes, Szekfű Gyula *A száműzött Rákóczi*ja (1913) vetett szelet, amely bár csak a kuruc emigrációval foglalkozik, közvetetten mégis viszonyul az itthon maradtakhoz s az utóbbiak számára lehetőséget teremtő körülményekhez. Az elágazó utak megtestesítőjét e munka olvasói Rákócziiban, illetve Károlyiban vélték meglátni. Annak, hogy e könyv megjelenése akkora, a tudományos életben szokatlan vihart kavart, mindenekelőtt szakmán kívüli okai voltak. A 20. század elején meghatározó politikai csoportok és az őket övező értelmiségiek felfogásuk igazolását vagy éppen cáfolatát vélték visszamenőleg kiolvasni belőle. A köztük lévő eltérés végső soron az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc után Magyarországnak a Monarchiához való viszonyát, abban elfoglalt státusát újrafogalmazó kiegyezés elfogadásában vagy elutasításában gyökerezett.⁵ Ráadásul a kérdés Trianon után is aktuális maradt, csak másként vetődött fel. Mert a területének mintegy kétharmadát elveszítő, nyomorult gazdasági helyzetben lévő, elszigetelt és ezért önellátásra kényszerült ország szellemi elitje számára megkerülhetlenné vált az a kérdés, hogy mennyiben segítette vagy éppen akadályozta a hazai gazdaság – mindenekelőtt az ipar – fejlődését a Monarchiához való tartozás. És nemcsak a közeli, hanem – a Habsburg vámpolitika kezdetei kapcsán – a távolabbi, 18. századi múltban is.⁶ Ezért, mint döntő jelentőségű politikai előzményé, felszínen maradt hát a szatmári megegyezés értékelése körüli vita is, amely számára a mindmáig legjelentősebb történettudományos újdonságot az akkoriban Bécsben létesített Magyar Történelmi Intézet ösztöndíja keretében Lukinich Imre által feltárt, e vonatkozású ottani dokumentumok közzététele (1925)⁷ jelentette. Az előzmények alapján Lukinich szükségesnek ítélte, hogy forráskiadványa terjedelmes bevezető tanulmánya egyik fejezetének az *Áruló volt-e Károlyi Sándor?* címet adja, amely kérdésre viszont nem adott egyértelmű választ. A második világháború utáni magyar történetírás sajátos módon ötvözte a marxizmus osztályharcos szemléletét a nemzeti progresszió gondolatmenetébe illeszkedő, függetlenségi alapon álló történetírói hagyománnyal, s ennek megfelelően természetesen árulónak minősítette Károlyit, és elítélte a rendek és a dinasztia kompromisszumának tekintett szatmári egyezés létrehozását.⁸

A történész azonban – annak ellenére, hogy nem függetlenítheti magát egészen annak a kornak a hatásaitól, amelyben él – autonóm egyéniség is, aki – megfelelő körülmények esetén – saját szakmai meggyőződését veti papírra, amelyet kutatómunkája és a tudomány pillanatnyi állásának eredményeire építve alakít ki. Ennek folytán a mindenkori kutatások aktuális iránya és hangsúlyai szükségképpen befolyásolják az egy-egy időszakra jellemző szakmai álláspontokat. Az 1960-as években a Rákóczi-szabadságharc kutatása is mindinkább megszabadulhatott az ideológiai teher-tételtől, amely kedvező körülményt kihasználva – élve az egyidejűleg fokozatosan kibontakozó nemzetközi szakmai kapcsolatok lehetőségeivel – a gazdasági és művelődéstörténeti vonatkozások mellett figyelmét jelentős részben az addig szisztematikusan nem vizsgált kuruc diplomáciai tevékenységre fordította. Ezzel párhuzamosan elkezdődött II. Rákóczi Ferenc írói életművének kritikai kiadása is. Ezek, valamint a fejedelem születésének 300. évfordulója s az ahhoz kapcsolódó tudományos rendezvények és azok „utóregzéseként” megjelenő tanulmányok nyomán mindenekelőtt a szabadságharc vezérének személye került a figyelem és az ismertség homlokterébe. Így aztán nemegyszer az ő szándéka és véleménye vált mások tetteinek minősítési mércéjévé is. S ha ennek ellenére Károlyi Sándor a szakma számára lassacskán mégiscsak megszűnt „áruló” lenni, a szatmári megállapodás megkötését a kutatók egy része változatlanul hibájául rója fel. Különböző megfogalmazásokban ugyanis napjainkban is érvényesül az a nézet, amely szerint Károlyi „Rákóczi időt nyerő politikája alól [...] kihúzta a talajt”,⁹ illetve hogy „A szatmári békét kierőszakoló Pálffynek engedve [...] meghíúsította Rákóczi koncepcióját, hogy a szabadságharcot az általános európai békébe foglalt államszerződés szintjén fejezhessék be”.¹⁰

Mindezek után alighanem célszerű az előzőekben említett vádak indokoltságát megvizsgálni, ami persze a kapcsolódó események legalább vázlatos áttekintése nélkül nem lehetséges.

1710. november 17-én, a szabadságharc nyolcadik évében Pálffy János gróf, horvátországi bán arról értesítette Károlyi Sándort, a kuruc haderő irányításában akkor már kulcsszerepet játszó tábornagyot, hogy kinevezték a Magyarországon állomásozó – a felkelők katonai erejét létszámban egyébként mintegy háromszorosán felülmúló – császári hadsereg főparancsnokává.¹¹ Akkoriban már újra Habsburg-fennhatóság alatt állt az ország területének megközelítőleg a négyötöde, valamint Erdély.¹² Pálffy katonai képességeit már az oszmánok elleni visszafoglaló háború idején, Károlyi lotaringiai herceg főhadsegédeként bizonyította. A bécsi udvarban magyar volta ellenére bizalommal voltak iránta, hiszen az uralkodóházhoz hű családból származott, s a híres hadvezér, Savoyai Eugén, a Haditanács elnöke is méltányolta. Legidősebb lánya iránt pedig maga az uralkodó, I. József táplált gyengéd érzelmeket. A császári tábornagy, bizonyára helyzete biztonságának tudatában, hamarosan kettős játékba kezdett. Ismétlődően olyan helyzetjelentéseket küldött Bécsbe, amelyek a valóságosnál rosszabb állapotban lévőnek tüntették fel a rábízott katonaság állapotát és ellátását. Mindezt azért, hogy igazolja, miért nem törekszik az udvar elvárásainak megfelelően felmorzsolni az ellenséges erőket. Ehelyett 1710 novemberében kapcsolatba lépett a kuruc sereg irányításában akkor már kulcsszerepet játszó Károlyi Sándorral, arra csábítva őt, hogy térjen vissza a király hűségére.¹³ Károlyi, miután e levelet továbbította Rákóczinak, a fejedelem tudtával azt válaszolta, hogy a konföderációra tett esküje hűségre kötelezi őt, de azért hajlandó Pálffyval együttműködni a békeség előmozdításáért. Am egyértelművé tette azt is, hogy nem hajlandó a szabadságharc vezérének mellőzésével, a saját szakállára cselekedni. A császári főparancsnok mindezt elfogadta, annak előrebocsátásával, hogy Rákóczi erdélyi fejedelmi címének az uralkodó által való elismerésére semmilyen körülmények között

nem számíthat. Sikerült is megszereznie a felhatalmazást ahhoz, hogy a szabadságharc vezetőjével mint magánemberrel tárgyalhasson, akinek Kassa és Munkács fejében megígérhette javai visszaadását.¹⁴ Károlyi pedig rávette Rákóczit, hogy találkozzék Pálffyval. Erre 1711. január 31-én Vaján került sor. A császári főparancsnok ott azt javasolta a fejedelemnek, hogy írjon hódoló levelet a királynak, amellyel kegyelmet szerezhet a mozgalomban részt vevők számára, s elérheti az ország törvényeinek tiszteletben tartását, amellet, hogy az erdélyi fejedelmi címen kívül bármit kérhet önmagának.. (Az Erdély mint magyar koronatartomány feletti uralmat a király magának tartotta fenn, ezért az arra vonatkozó igényt már az 1705–1706. évi nagyszombati tárgyalások idején is elutasította, mert szuverenitása csorbításának ítélte.) Rákóczi legott papírra is vetett egy ilyen értelmű fogalmazványt, csakhogy a Bécsbe ténylegesen eljuttatott levelének tartalma lényegesen eltért ettől: az inkább sérelmi iratra emlékeztetett, amelyben a felkelés jogosságát emlegette, továbbá azt követelte, hogy a mozgalom valamennyi birtokos nemesi résztvevője automatikusan kapja vissza a jószágait. (Savoyai Eugén nem is merete megmutatni I. Józsefnek.) Kiderült, hogy Rákóczi, bár helyesli Károlyi működését – aki immár az ő megbízásából érintkezett Pálffyval –, de csak időhúzás céljából; azért, hogy a Pálffyval való kapcsolattartás révén elérje a fegyverszünet ismételt meghosszabbítását, elkerülve ezzel a szerinte is fenyegető katonai vereséget. Eközben azonban Lengyelországba ment, hogy a hírek szerint arra tartó I. Péter orosz cártól kérjen segítséget. Ezzel az uralkodóval ugyan a szabadságharc befejezése előtt már nem sikerült találkoznia, szintén lengyel földön volt viszont Bercsényi Miklós főgenerális néhány más kuruc tábornokkal együtt, akik tovább táplálták a fejedelemnek az orosz segítséghez fűződő reményét. Még mielőtt Rákóczi eltávozott Magyarországról, egész haderejét Károlyi parancsnoksága alá rendelte, akihez közben eljutott a király újabb megegyezési javaslatla. Ez már nem pusztla kegyelmi ígélet volt, hanem a viszonyokat átfogóan rendezni igyekvő elképzelés. Hiszen a felkelőkhöz csatlakozott birtokosoknak egyéni folyamodás esetén javaik, az elesett kurucok özvegyei és árvái időközben elkobzott vagyonuk visszaadását, az országból eltávozottak visszatérésének lehetőségét ígerte, valamint azt, hogy a felkelésben részt vevő katonákat nem kényszerítik a császári hadseregben töltendő szolgálatra. A király emellet kifejezte készségét az ország szabadságjogainak és törvényeinek tiszteletben tartása alapján megvalósítandó kormányzásra is. Károlyi, akit már hónapok óta kapacitált Pálffy – bizonyára, hogy partnerei a tárgyalások folytathatósága érdekében komolyan vegyék, s hogy ezzel is további időt nyerjen –, hűségesküt tett az uralkodóra. Majd pedig buzgón kérlette a változatlanul távol lévő Rákóczit, hogy sürgősen térjen vissza, mert – válasz híján – már csak Ecsed átadása árán sikerült meghosszabbíttatnia a fegyverszünetet. Ne engedje ki a kezéből a hazai dolgok irányítását, mert a felkelt nemesség – reménytelennek ítélvén a folytatást – pusztla ígéletre is bármikor hajlandó egyéni kegyelmet kérni, csak hogy hazamehessen. Minthogy azonban minden ösztökélése eredménytelen maradt, maga indult útnak a fejedelemhez. Előtte még összehívta a kuruc tisztikar képviselőit, akik a felkínált feltételek elfogadását kívánták. Ilyen előzmények után találkozott Sztrijben Rákóczival, aki azonban nemcsak az uralkodó javaslatát, hanem annak időközben Pálffy által enyhített változatát is visszautasította, arra hivatkozva, hogy szerinte az csak a javak visszaadását ígéri, a szabadságjogokét viszont nem, úgyhogy ilyen formában történő elfogadása ellenkezne a konföderációs esküvel s az erdélyi fejedelmi méltóságából fakadó kötelezettségével.¹⁵ Hasonló véleményen voltak a Rákóczi környezetében már hónapok óta az országon kívül tartózkodó kuruc tábornokok is. Maga a fejedelem így emlékezett vissza e találkozásra: „ott volt [ti. Sztrijben] Bercsényi, Forgách, Eszterházy, és az ott tartózkodó szenátorokat is összehívtam. [...] Az említett tábornokoknak, Károlyi titkos ellenségeinek az volt a véle-

ményük, hogy tartóztassam le őt. De azonkívül, hogy erre semmi józan okom nem volt, nem is láttam semmi lehetőséget a háború folytatására.”¹⁶ Ilyen körülmények között aligha csodálható Károlynak az a mulasztása, amit „árulása” (egyik) bizonyítékául szoktak felhozni, hogy nem tájékoztatta Rákóczit az uralkodónak tett hűségnyilatkozatáról. (A hazai valóságtól jó ideje eltávolodott, ráadásul a kuruc főparancsnok rosszakaróinak számító tábornoktársak hatására a fejedelem a konföderációs eskü megszegésének vádjá alapján ugyanis akár még hadbírószági ítékezésnek is kitehette volna Károlyit.) Rákóczi Pálffyval is szándékozott tudatni a kifogásait, de ennek közvetítését kancellárjára, Ráday Pálra bízta. Ezzel voltaképpen megfosztotta Károlyit attól, hogy az ő nevében tárgyalhasson. A kuruc tábornagy azonban ennek ellenére a folytatás mellett döntött. A fejedelem által hiányolt, kiterjesztő és általánosító formulákat beleírta Pálffy szövegébe, amit a császári főparancsnok jóváhagyott. Aki ugyanakkor, mivel nem kapott választ Rákóczitól – hogy a Haditanácsnak az egyre nehezebben megmagyarázható, újra meg újra meghosszabbított fegyverszünetet megindokolhassa –, Kassa átadását igényelte, mert időnként kézzelfogható eredményt kellett produkálnia. (Egy ideje ugyanis már ő sem cselekedhetett egészen önállóan, Bécsből „segítségül” – tulajdonképpen ellenőrzésére – hozzáküldték a Haditanács egyik tagját.) A főhadiszállására igyekvő Ráday útközben találkozott Károlyival, akitől megtudta, hogy a Rákóczi által vele küldött módosítási javaslatokat Pálffy már elfogadta. Ezért sebtében maga fogalmazott egy tizennyolc pontból álló, az addigi igényeket tovább bővítő iratot, s azt terjesztette a császári főparancsnok elé. Ebben többek között olyan újdonságok szerepeltek, hogy az amnesztia a korábbi mozgalmak résztvevőire, a hadifoglyokra és a külföldön tartózkodókra, valamint a felkelők oldalán álló külföldiekre is terjedjen ki, hogy kurucosság vádjával később senkit ne lehessen zaklatni, hogy a szabadságharcban részt vevők vagy örököseik térítésmentesen kapják vissza eladományozott birtokaikat, s hogy a mozgalomhoz csatlakozott főúri résztvevők tarthassák meg korábbi méltóságukat, a nemesek pedig továbbra is viselhesék fegyverüket. Végül még azt is kérte, hogy az uralkodó ígérje meg a törvénytelen ségek megszüntetését, és ennek biztosítékául adja ki újra a koronázási hitlevelet. Pálffy e kívánságok közül csak azokat fogadta el, amelyek a pillanatnyi megbékélést szolgálták, a többit az országgyűlés napirendjére tartozónak minősítette. Azt pedig, hogy a király újra adja ki a koronázási hitlevelet, mint méltatlan igényt elutasította. Rádayt így is meggyőzte a császári főparancsnok hozzáállása, ezért Rákóczi nevében elfogadta a meg egyezést. Még azt is hozzátette, hogy amennyiben a fejedelem visszautasítaná azt, akkor elpártol tőle. A Károlyi által Szatmárra hívott magyarországi és erdélyi szövetkezett rendek (a nemesség) pedig már egy héttel korábban hozzájárultak ahhoz, hogy a velük ismertetett pontok alapján megállapodjanak, határozottan elzárkózva attól a lehetőségtől, hogy esetleg – akár csak ideiglenesen is, megélhetési célból – cári zsoldba szegődjenek. Majd küldöttséget menesztettek Rákócziért, hogy jöjjön vissza és a konföderáció nevében írja alá a szerződést.

A szabadságharcban részt vevő társadalmi rétegek közül ekkor már csak az úgynevezett vitézlő rend tagjairól, e hivatásos, de nem reguláris tisztokról és közkatonaikról való gondoskodás váratott magára. Ezért Károlyi, hogy a kikristályosodó megállapodást illetően számíthasson az ő támogatásukra is, olyan pátenst bocsátott ki, amellyel – kedvezmények biztosítása mellett – saját birtokaira telepítette őket, ott adván földet nekik. Ezzel elérte, hogy a megállapodás végső szövegébe a katonáskodó közrendűek kedvezményes állapota is bekerülhessen.

A Rákóczihoz érkező Ráday Pál és a szatmári gyűlés követőinek keserű meglepetésére a fejedelem elutasította a megegyezés aláírásának gondolatát. Hírt kapott ugyanis arról, hogy Anglia követet küldött Bécsbe azzal a feladattal, hogy egyengesse az uralkodó és a felkelők közötti megbékélés útját. Rákóczi ezért azt követelte

Pálffytól, hogy tájékoztassa őt az erre vonatkozóan előterjesztett angol javaslatról. Ezzel a fejedelem újra olyan igényt fogalmazott meg, tudniillik a felkelők és a kormányzat közötti ellentét rendezésének ügyébe kívülálló hatalom bevonását, amelyről tudhatta, hogy a bécsi udvar elzárkózik annak teljesítésétől, mert sérti az uralkodói szuverenitást. Rákóczi azonban mindenekelőtt azért utasította el a megállapodást, mert hírére vette, hogy remélt támogatója, a cár Lengyelországba tart. Ezért egy a harc folytatására buzdító kiáltványt nyújtott át Rádaynak és a szatmári küldöttség tagjainak, azzal az utasítással, hogy juttassák el a brigadérosokhoz és ezereskapitányokhoz. Károlyit pedig leváltotta a főparancsnokságról (bár ez nem jutott az érintett tudomására).

Csakhogy a felkelők döntő többsége akaratának érvényesülését mindez már nem akadályozhatta meg. Ahogy maga Rákóczi írta: „elbocsátottam Károlyi követeit, sok szóval, ígéretessel, parancssal és a katonasággal nyilvánosan közlendő buzdításokkal ellátva, melyek mind Károlyi pusztulását célozták. De a dolog másképpen történt [...]. A követek ugyanis hűségesebbek voltak hozzám, mint énhozzám. Parancsaimat sutba dobták, nem hajtották végre, s a fegyverletétel után az egész katonaság és a nemesség, elfogadván az amnesztiát, hűséget esküdött a császárnak, minden cselekedetükben és tárgyalásukban visszaéltek a szövetség nevével és címével. [...] A szerződő feleknek természetesen megígérték a törvények, a szabadságjogok és az ország kiváltságainak megtartását, s ezek megtartásának biztosítása után hűséget esküdtek.”¹⁷

Ezek után, a fentiek alapján tegyük fel a kérdést, hogy *kit* vagy *mit* is árult volna el Károlyi Sándor.

Ha Rákóczi netán e vonatkozásban a saját személyére gondolt, úgy őt aligha, hiszen a generális valamennyi, a megállapodás érdekében tett érdemi lépéséről nem egyszerűen csak tájékoztatta őt, hanem egyenesen tőle várta – olykor ugyan hiába – a vonatkozó utasításokat. A megegyezés tető alá hozásában eleinte közvetlenül is részt vevő fejedelemnek időközben azonban, mint láthattuk, vagy megváltozott az ezzel kapcsolatos elképzelése, vagy eleve is csak – miként Pálffy gyanította – időhúzásra alkalmas ürügynek szánta az alkudozást, miközben külső segítségre várt.

Segítség azonban nem érkezett, s nemcsak az oroszoktól várta ezt hiába. A spanyol örökösödési háború, illetve az északi háború külpolitikai körülményei ekkoriban ugyanis távolról sem Rákóczi várakozásainak megfelelően alakultak, miként a hatalmi viszonyok sem. A Habsburg Monarchia és császári méltóságot is viselő uralkodója a legkomolyabb közép-európai tényező maradt a nemzetközi háború alatt és után is. Utólag persze mindig könnyű ilyen sommás megállapítást tenni, de ez a kortársak számára is nyilvánvaló lehetett. Persze ha Rákóczi nem minden esetben számolt ezzel, akkor a nála ilyen téren jóval kevesebb tapasztalattal és információval rendelkező, kevésbé képzett Károlyi még annyira sem.

Az utóbbi viszont, úgy látszik, lényegesen otthonosabban mozgott a hazai valóságban. Az 1708 óta rendre elszenvedett katonai kudarcok, a kuruc állam és hadsereg pénzügyi, ellátási gondjai és az ezekből fakadó, növekvő feszültség a mozgalomban részt vevők különböző rétegeit ragadta magával a be nem váltott ígéretek okozta keserűség vagy az uralkodó részéről időközben kilátásba helyezett intézkedések csábító volta miatt. És amilyen mértékben zsugorodott a felkelők által ellenőrzött terület kiterjedése, nagyjából olyan arányban szivárogtak haza a katonák a kilátástalanság miatt. Ilyen körülmények között nem csoda, hogy amikor a többszörös túlerőben lévő császári hadsereg magyar főparancsnoka méltányos megegyezést ajánlott fel a király nevében, amelynek eredeti feltételein még jócskán engedett javítani is, akkor a szövetkezett rendek és a kuruc katonaság nagy része szívesen fogadta azt. Annál is inkább, mert a megállapodás végleges szövege lehetőleg mennél szélesebb

rétegek igényeire igyekezett tekintettel lenni.

Ebből kiindulva kell tehát feltennünk azt a kérdést, hogy ha személy szerint senkit, akkor vajon *mit* árulhatott el Károlyi.

A kortársak vádja alapján a konföderációs eszmére gondolhatunk, vagyis arra a szövetségre, amelyet a „haza szabadságáért” hoztak létre. Amelyen viszont nem minden résztvevő értette ugyanazt. A birtokosság jószágaival összefüggő sérelmeit, a vállalkozó nemesek lehetőségeit korlátozó intézkedéseket, a földdel rendelkezők nagy részét társadalmi hovatartozástól függetlenül sújtó katonai visszaéléseket, a valamennyi protestánst érintő hátrányokat, a különböző kiváltságokkal és mentességekkel rendelkezők panaszait csak átmenetileg hozta közös nevezőre a mindnyájukat jellemző harag és elkeseredés. Ezek akár csak némelyikének orvoslása is nyomban megbontotta látzólagos egységüket. Márpedig a szatmári megállapodásban határozottan törekedtek arra, hogy mennél szélesebb rétegek elvárásai teljesüljenek. Igaz persze, hogy ennek ellenére is maradtak megvalósulatlan célok. Le kellett mondani a független magyar állam eszméjéről, annak minden tartozékával együtt, s azzal, hogy Rákóczi erdélyi fejedelmi címét nem ismerték el, voltaképpen az önálló Erdélyi Fejedelemség feltámasztásának reménye veszett el. Ám még ez utóbbi cél is kizárólag a Habsburg Monarchia uralkodója mint magyar király felségjogainak korlátozása révén valósulhatott volna meg, amit csak olyasfajta kényszerítő erejű körülmények erőszakolhattak volna ki, mint az országvesztés vagy a katonai beavatkozás veszélye. Ilyenek azonban Bécsre ekkoriban egyáltalán nem leselkedtek. Éppen ellenkezőleg: a császári hadak offenzívája volt tapasztalható mindenütt. Sem a cár, sem a török szultán nem mert szembeszállni velük, míg az ellenük harcoló Franciaország már évek óta védekezésre kényszerült. Anglia és Hollandia pedig a Habsburgok szövetségese volt. S ha ekkor már mindketten „kitáncolóban” voltak is a koalícióból, nem azért törekedtek a békére, hogy újból konfliktusba keveredjenek az általuk egyébként kétségkívül szimpátiával szemlélt mozgalom számukra mégiscsak közömbös céljaiért.

A maradék kuruc sereg pedig – főként akkori állapotában – egymagában aligha lehetett képes kiharcolni ezt. Hiszen már hónapok óta azon volt, hogy szinte bármi áron elkerülje a császáriakkal való összeütközést, nehogy felmorzsolják. Ezért minősült életbevágóan fontosnak a fegyverszünet ismételt, olykor egyébként Rákóczi által is bármi áron igényelt meghosszabbítása, ami persze nem mindig volt ingyen: időnként egy-egy erősség átadásába került, még ha az ilyen lépésekért utólag némelyek Károlyit hibáztatták is. Hol voltak ekkor már „Magyarország korszerű államiságának kritériumai, Rákóczi államának szociális, gazdasági, politikai, művelődési, diplomáciai vívmányai”,¹⁸ amelyekkel 1711 tavaszán mint átmentendő és még átmenthető „fejlődési alternatívával” számolni lehetett volna, s hol volt maga a fejedlem és kormányzóköre is?¹⁹ A kurucok ellenőrzése alatt álló terület zsugorodott, ahogy fogytak a kezükön lévő erődök is. Ezzel együtt szűkült az időhúzás lehetősége. Hogy I. József váratlan és eltitkolt halála (1711. április 17.) után mennyire végzetesen, azt a felkelők nem is sejtették. De Pálffy gyanította, mihelyt értesült arról, hogy a lánya miatt iránta rosszindulatú anyacsászárné lett a régens. Biztosra vette, hogy leváltják, és nem tévedett, mert nyomban kinevezték az utódját is. A császári hadvezetés néhány tagja régóta szövögetett olyan tervet, hogy a magyar felkelésnek mielőbb, katonai erővel vessenek véget. A tengeri hatalmaknak a bécsi kormányzat számára kellemetlen közvetítői ajánlkozása is, szándéka ellenére, ezen elképzelés helyességét látszott igazolni. Az anyacsászárné hatalomra kerülése szintén ezt a tábornok erősítette. Ezért Pálffy nyomban írt Bécsbe, s a végső fázisba jutott megegyezéssel kapcsolatos tárgyalásokra hivatkozva arra figyelmeztetett, hogy minden veszendőbe mehet, ha a helyzetet nem ismerő új embert léptetnek a helyébe, aki iránt bizalmatlanok a partnerek. A főparancsnok levelének lett fogantaja, mert nemsokára

mégis megerősítették addigi beosztásában. Már előzőleg megsürgette azonban az egyezmény aláírását, ami néhány nap múlva, 1711. április 29-én meg is történt. Másnap a majtényi mezőn a hadiszemlére felsorakozott kuruc katonaság, képletes fegyverletétel gyanánt, földbe szúrta zászlait.

A fentiekből nyilvánvaló lehet, hogy aligha kárhözthatató indokoltan Károlyi Sándor a szatmári megállapodás kidolgozásában vállalt szerepéért vagy annak elfogadtatásáért és aláírásáért. Mert ennél csak sokkal rosszabb lehetősége volt: az, hogy mindent megtagadja. Akkor viszont az elkerülhetetlen katonai leszámolás következményeit kellett volna viselnie az országnak. A további kivárás, időhúzás, láthattuk, már napokig sem volt lehetséges, hiszen a megegyezésre, minden jel szerint, a huszonnegyedik órában került sor. Nemhogy hónapokig, pláne évekig elodázhatták volna, addig, amíg valami csoda folytán külső támogatót keríthetnek... Amikor a Lengyelországban tartózkodó fejedelem és ottani környezetének tagjai erre vártak, illúziókat kergettek. Miközben a külpolitikai esélyeik helytelen felmérésén túl teljesen elszakadtak a hazai valóságtól is. Rajtuk kívül ugyanis mindenki – több mint huszonötezen²⁰ – a kialakított feltételek mielőbbi elfogadását kívánta. Ez cseng ki Károlyinak Rákóczihoz írt könyörgő hangú, az egyezmény aláírásáért esedező, a fejedelmet hazahívó leveléből is: „Felséged ne vesse meg a konföderációt, azaz nemzetét, mely hazájában vagy. Ne ragaszkodjék külső monarcháknak álumbra [látszat] formában levő reménségéhez és nyolc esztendőktől fogva biztató politikájához. [...] jöjjön vissza az konföderáció közé [...] [ne mondhasa], hogy elhadta az vezére őtet.”²¹

Ezek alapján az „árulás” vagy, ha úgy tetszik, a cserbenhagyás fegyvere akár fordítva is elsülhetne. Mintha csak az eredményesebb „piár”-tevékenységen múlna, hogy kinek sikerülhet a vétkes helyét a vádlóéra cserélnie...

■ JEGYZETEK

1. Köpeczi Béla: II. Rákóczi Ferenc az államférfi és az író. Bp., 1976. 95, 100.
2. Rákóczi Ferenc: Vallomások, Emlékiratok. S. a. r. Hopp Lajos, ford. Szepes Erika. Bp., 1973. 459.
3. Várad Sternberg János: Forgách Simon kuruc tábornagy emlékiratai. Ford. Kenéz Győző. Századok 102 (1958). 5–6. 1066.
4. Cserei Mihály: Erdély története [1661–1711]. S. a. r., bev., jegyz. Bánkúti Imre. Bp., 1983. 456.
5. Az eddigieknek igen jó áttekintését nyújtja Kovács Ágnes: Károlyi Sándor a magyar történetírásban. In: Politikai gondolkodás – műveltségi áramlatok. Tanulmányok Irinyi Károly professzor születésének 60. évfordulója tiszteletére. Szerk. Rác István. Debrecen, 1992. 59–60.
6. Ennek példája Eckhart Ferenc A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában. Bp., 1922 című könyve, ill. uő: A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1780–1815. című posztumusz munkája (Bp., 1958.)
7. A szatmári béke története és okirattára. Szerk. Lukinich Imre. Bp., 1925. (A továbbiakban Lukinich)
8. Mód Aladár: 400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért. Bp., 1954.7 94–95. (E marxista munka első kiadása még 1943-ban jelent meg.)
9. R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi szabadságharca történelmi fejlődésünkben és a szatmári béke értékelése. In: A Rákóczi-szabadságharc vitás kérdései. Tudományos emlékülés 1976. január 29–30. Szerk. Molnár Mátyás. Vajta – Nyíregyháza, 1976. 35.
10. Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Bp., 2004³. 467.
11. Pulyai János: Szatmári békeség. S. a. r. Bánkúti Imre. Bp., 2007. 52.
12. Kovács Ágnes: Károlyi Sándor. Bp., 1988. 101.
13. Pulyai 52–53.
14. Lukinich 238.
15. Mindezeket részletesen ismerteti Bánkúti Imre: A szatmári béke. Bp., 1981. 64–90.
16. II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Ford. Vas István. Bp., 1978. (Archivum Rákócziánium III/I) 422–423.
17. Rákóczi: Vallomások... 460–461.
18. Magyarország története 1686–1790. Főszerk. Ember Győző – Heckenast Gusztáv. Bp., 1989. 251.
19. „A kuruc államszervezet anarchiába bomlott. A katonák ott veszik az élelmet, ahol tudják, a megyék tisztikara menekül vagy a császár rendeleteinek engedelmeskedik.” Magyarország története. I. Főszerk. Molnár Erik. Bp., 1964. 315
20. Bánkúti 93.
21. Olcsva, 1711. április 3. Idézi Bánkúti 92.